

Første samnorskorganisasjon 100 år - "Østlandsk reisning" stifta 8.10. 1916

Ernst Håkon Jahr

Den 8. oktober i år var det 100 år sia språkstridsorganisasjonen *Østlandsk reisning* blei stifta i 1916. Initiativet blei tatt av seinere biskop Eivind Berggrav på et ungdomsstevne 25. juni samme år, og tanken fikk straks entusiastisk støtte av framstående folk innafor kultur- og samfunnsliv. Professor i riksmål Didrik Arup Seip og historieprofessor og målmann Halvdan Koht kom til å stå sammen med Berggrav i leiinga av organisasjonen i den tiårsperioden fram til 1926 som organisasjonen var særlig aktiv. Ingen andre språkstridsorganisasjoner har noen gang hatt et så sterkt og kvalifisert triumvirat til lederskap.

Østlandsk reisning fikk stor oppslutning på Østlandet, og blei ei betydelig kulturrørsle med språk som sitt viktigste virkeområde. De frilyndte ungdomslaga slutta seg kollektivt til, og etter få år hadde organisasjonen et medlemstall på rundt 10 000.

Den oppgava rørsle satte seg, var å få østlendingen til å være stolt av talemålet sitt, som vestlendingen var blitt det gjennom arbeidet for landsmålet, og så å få østlandsdialektene mer med i den pågående språkutviklinga. Slik folk i rørsle så det, var folkemålet på Østlandet blitt sett ned på både av dem som sjøl snakka det, og av resten av landet. I målrørsle var det en utbredt oppfatning at østlandsdialektene ikke var gode og nasjonale nok. Og i Riksmålsforbundet så de på østlandsdialektene som vulgære og fullstendig ubrukelige som grunnlag for skriftspråket. Derfor var ord og former fra dialektene på Østlandet lite med i de to skriftspråka. Striden mellom landsmål/nynorsk og riksmål/bokmål var hard og uforsonlig i tiåret 1905-15, og i denne striden blei østlandsdialektene klemte mellom to skriftspråk som ikke gav disse dialektene noe som helst plass. Slik så mange østlendinger det, og for dem hadde derfor språkstriden fram til 1916 vært noe som de egentlig stod utafor, noe de egentlig ikke hadde noen del i. Østlendingen måtte bli mer språklig sjølsikker, sa Eivind Berggrav. Østlandsbonden og østlandsarbeideren hadde felles språklige interesser, sa Halvdan Koht. Østlandet kan samle landet språklig, sa Didrik Arup Seip.

Østlandsk reisning viste ved det programmet som blei vedtatt for organisasjonen 8. oktober 1916, at det var mulig å reise språkstrid også på Østlandet, på østlandsdialektenes premisser. Ord og former herfra måtte få plass i begge skriftspråka. Vestlandet var dermed ikke lenger aleine om å snakke om målreisning. Nå var Østlandet også med. Bl.a. gjennom bladet "Østagleitt" blei programmet og ideene til Østlandsk reisning spredt blant medlemmene og andre interesserte.

De fleste steder blei det et godt samarbeid mellom aktive målfolk og medlemmene i Østlandsk reisning. De kunne lett enes om at det viktigste var at vanlige folk stod opp for sitt eget mål, sin egen dialekt, enten det var på Toten eller i Volda. Men det var likevel også dem blant målmennene som så med skepsis på østlandsreisninga. De frykta ei kløyving i det felles nasjonale målreisingsarbeidet. For dem stod det som viktigst å samle kreftene i arbeidet for nynorsken slik den nå engang var.

Men for Østlandsk reisning var nynorsknormalen den gangen, i 1916, for langt unna dialektene på Østlandet. Nynorsken var for lite salgbar østpå. Den måtte gjøres mer akseptabel for østlendingene, og det kunne gjøres ved at østlandske språkformer kom mer med i skriftnormalen. Skjedde det, ville også østlendingen, som vestlendingen, kunne kjenne nynorsken som sin. Hvis det skjedde, og hvis også de samme østlandsformene samtidig kom inn i bokmålet, ville *de* kunne danne en mulig basis for ei

samnorskutvikling. Slik så de for seg at østlandsdialektene kunne fungere som ei språklig bru mellom skriftnormalene, og dermed bidra til å få en slutt på språkstriden.

Det var særlig Didrik Arup Seip som argumenterte sterkt for akkurat dette, og som så for seg ett felles skriftspråk, et samnorsk, en gang i framtida. Det blei f.eks. vist til at mens både Østlandet og mesteparten av landet hadde a-ending i bestemt form av hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*), så var dette ei form som det verken var lov å bruke i riksmål eller i landsmål i 1916. Landsmål hadde *solli, bokki* og *bygdi*, og riksmål hadde *solen, boken* og *bygden* som eneste mulighet. Hvis en isteden, blei det hevda, innførte a-ending i begge skriftspråk, kunne en få slutt på en helt unødvendig forskjell mellom skriftnormalene. Slik kunne en begynne på ei utvikling fram mot et samnorsk skriftspråk bygd på de mest utbredte talemålsformene i landet. Og det var starten på dette som skjedde i 1917.

Ved språkreforma dette året fikk Østlandsk reisning gjennomslag for de fleste av de konkrete språkkrava sine til endringer i skriftnormalene. Mange østlandske språkformer og -trekk kom inn i riksmål og landsmål som valgfrie endringer. I all hovedsak var disse formene i bokmål i 1917 de samme som seinere er blitt referert til som radikalt bokmål, dvs. bokmål som henter opp i seg utbredte former fra talespråket: a-ending i hunkjønnsord (*sola, boka, bygda*) og svake verb (*kasta, hoppa, vinka*), diftonger (*bein, sein, rein*) og former som *etter, nå, snø, språk* (der riksmål/bokmål den gangen hadde *efter, nu, sne, sprog*).

Etter reforma i 1917 var det skolestyra rundt om som avgjorde hvilken variant av skriftnormalene som skulle brukes i skolene. I hele 64% av riksmåls-skolekretsene på landet blei den radikale varianten (riksmål med "valgfrie former") innført i åra nærmest etter reforma i 1917. Dette første til en hard språkstrid på Østlandet fram til 1926. Den mest omfattende språkpolitiske kampen Østlandsk reisning var direkte involvert i, var nettopp striden om de "valgfrie formene" i riksmål etter 1917. I skolekrets etter skolekrets arbeida Riksmålsforbundet for å få omgjort vedtaket om å bruke de radikale folkemålsformene. Og folka i Østlandsk reisning arbeida for det motsatte. De ønska disse formene brukt i skolene. Da kampen stilna i 1926, var "de valgfrie" tatt ut igjen i mange skoler, men fortsatt holdt ca. 40% av riksmålskretsene på landet likevel fast ved dem. Etter hvert blei det vanskelig å skaffe lærebøker med så radikale former, og det gjorde det problematisk for skolene å følge opp vedtaket om å bruke de radikale riksmålsformene. Men i 1938 vedtok så Stortinget den neste språkreforma, som i enda større grad enn i 1917 fulgte opp det programmet for utvikling av bokmål og nynorsk som Østlandsk reisning hadde argumentert for. (I 1929 bestemte Stortinget at landsmål skulle hete nynorsk, og riksmål skifta navn til bokmål.)

Østlandsk reisning var dermed den første språkstridsorganisasjonen som argumenterte eksplisitt for ei samnorskutvikling. Og denne tanken stod sterkt i samfunnet for hundre år sia og fram til rett etter krigen. Samnorsktanken hadde solid flertall i Stortinget fra ca. 1915. Én viktig grunn til det var at ingen den gangen kunne se for seg at en to-standard-situasjonen med både bokmål og nynorsk som skriftspråk kunne vedvare særlig langt inn i framtida. Det var både dyrt og upraktisk. Landet hadde rett og slett ikke råd til å koste på seg den luksus det var å ha to skriftlige uttrykk for det samme språket, for norsk. Mange var også redde for at nasjonen så kort tid etter unionsoppløsninga i 1905 skulle bli permanent kulturelt og språklig kløyvd i to. Da framstod et felles samnorsk som en både riktig og oppnåelig mulighet til å hindre ei slik kløyving.

Språkplanleggingsmetoden som blei brukt, er kjent for de fleste i dag fra språkhistoria i norskfaget i skolen: Gjennom flere språkreformer blei både bokmål og

nynorsk forandra ved at ord og former fra norske dialekter, særlig fra Østlandet, blei introdusert i begge skriftnormalene. Samtidig blei en del tradisjonelle skriftformer, som bygde på talt riksmål særlig i Oslo vest, tatt ut av bokmålsnormalen ved reforma i 1938. Dette skapte en veldig motstand og var en vesentlig grunn til den skarpe språkstriden vi hadde særlig gjennom 1950-åra.

Og vi veit hvordan det gikk: Det er ikke blitt noe samnorsk skriftspråk. Sjøl om utviklinga tok lange steg i den retninga gjennom flere språkreformer – både bokmål og nynorsk av i dag er helt annerledes enn de var før 1917 – så bestemte til slutt Stortinget i 2002 å avslutte arbeide med å få til bare ett skriftspråk i Norge. Det som i første omgang motiverte starten på samnorskarbeidet, nemlig økonomien, var en helt annen i 2002. Norge var blitt et veldig rikt land, og det kunne uten problemer flutte seg med to nesten like skriftspråk. Samnorskpolitikken var blitt unødvendig ut fra økonomiske hensyn.

Mange vil nok si at når samnorskpolitikken blei avslutta i 2002, så skyldtes det at den hadde vært mislykka. Folk "ville" ikke ha samnorsk, blir det påstått. Det er imidlertid en påstand som det er svært vanskelig å føre noe slags bevis for.

For det første har folk flest aldri sett hva samnorsk kunne ha blitt, hvis samnorskpolitikken hadde fått mulighet til å fortsette gjennom flere reformer. Dessuten har aviser og forlag fulgt en streng sensurpraksis – og gjør det ennå – mot de radikale formene i bokmålet som bygger på talemålet til folk flest. De fleste av dem som ønsker å bruke et radikalt bokmål i avisinnlegg eller bokmanus, opplever stadig at aviser og forlag forandrer og sensurerer språkbruken deres, og det sjøl om de holder seg helt innafor det som nå har vært lovlig i bokmål i hundre år. Derfor er bokmålet i aviser og bøker i dag, og tidligere, på ingen måte noe fasit på hva "folk flest" mener, eller har ment, om de mulighetene til språkbruk etter eget talemål som har ligget tilgjengelig i begge skriftnormalene etter 1917- og 1938-reformene. Aviser og forlag har i stor grad hindra den frie språkutviklinga som Østlandsk reisning argumenterte for hundre år tilbake i tid.

Både bokmål og nynorsk er likevel ganske annerledes i dag enn da Østlandsk resining begynte sitt arbeid 8. oktober 1916. Begge skriftnormalene gir gode muligheter for folk, også på Østlandet, til å følge talemålet sitt i skrift, om de så ønsker. Og i dagens frie og utbredte dialektbruk ser vi viktige resultater av arbeidet både til målrørsla og Østlandsk reisning.

Ernst Håkon Jahr
Professor, UiA
(ernsthakon.jahr@uia.no)